

ACTA MVSEI APVLENSIS

APULUM LVI

series *ARCHAEOLOGICA ET ANTHROPOLOGICA*

Fondator

ION BERCIU

Editor

GABRIEL T. RUSTOIU

Colegiul editorial

RADU ARDEVAN - Universitatea „Babeş-Bolyai”, Cluj-Napoca

NIKOLAUS BOROFFKA - Deutsches Archäologisches Institut, Berlin

DANIEL DUMITRAN - Universitatea „1 Decembrie 1918”, Alba Iulia

VALER MOGA - Universitatea „1 Decembrie 1918”, Alba Iulia

CHRISTOPHER F. E. PARE - Universitatea „Johannes Gutenberg”, Mainz

ZENO KARL PINTER - Universitatea „Lucian Blaga”, Sibiu

MARIUS PORUMB - Institutul de Arheologie și Istoria Artei, Cluj-Napoca

VOLKER WOLLMANN - Obrigheim

Colegiul de redacție

HORIA CIUGUDEAN - director

RADU OTA - secretar de redacție

GEORGE BOUNEGRU - membru

CONSTANTIN INEL - membru

Adresa de corespondență:

MUZEUL NAȚIONAL AL UNIRII

510010 ALBA IULIA

Str. Mihai Viteazul, 12-14

Tel. 0258/813300

Correspondence address:

MUZEUL NAȚIONAL AL UNIRII

RO – 510010 ALBA IULIA

Mihai Viteazul St., 12-14

Tel. (+40) (258) 813300

revista.apulum@yahoo.com

www.mnuai.ro; www.muzeuluniriialba.ro; www.anuarulapulum.ro

© 2019 MUZEUL NAȚIONAL AL UNIRII, ALBA IULIA

ISSN – 1013-428X

ISSN – 2247 – 8701

ISSN-L – 2247 – 8701

ACTA MVSEI APVLENSIS

APVLVM

LVI

series *ARCHAEOLOGICA ET ANTHROPOLOGICA*

ALBA IULIA

MMXIX

Tehnoredactare: RADU OTA

Traducerea și verificarea textelor în limba engleză: ADINA GOȘA

Textele nepublicate nu se restituie.

S U M A R

CONTENTS – SOMMAIRE – INHALT

CRISTIAN TITUS FLORESCU, Profesorul Sabin Adrian Luca, IX

STUDII – STUDIES

- SABIN ADRIAN LUCA, TIBERIU BOGDAN SAVA, DORU PĂCEȘILĂ, OANA GAZA, IULIANA STANCIU, GABRIELA SAVA, BIANCA ȘTEFAN, Date radiocarbon din situl arheologic de la Turdaș – Luncă (Cercetările preventive ale anului 2011) (III)
Radiocarbon data from Turdaș – Luncă archaeological site (the preventive researches from 2011) (III)..... 1
- MARIUS-MIHAI CIUTĂ, BEATRICE CIUTĂ, Din nou despre reprezentările de onagri din mediul cultural vinčian timpuriu
New data about the onager representations in the early Vinča culture..... 17
- MIHAELA-MARIA BARBU, MIHAI GLIGOR, Industria litică cioplită aparținând grupului cultural Foeni din situl de la Alba Iulia – „Lumea Nouă” (jud. Alba) (II)
Chipped lithic industry belonging to Foeni cultural group from Alba Iulia – Lumea Nouă archaeological site (Alba county) (II)..... 45
- CAROL KACSÓ, Contribuții la cunoașterea reprezentărilor antropomorfe și zoomorfe din Bronzul târziu în nord-vestul Transilvaniei
Beiträge zur Kenntnis der Spätbronzezeitlichen anthropomorphen und zoomorphen Darstellungen im nordwesten Transsilvaniens..... 67
- HORIA CIUGUDEAN, CLAES UHNÉR, COLLIN QUINN, GABRIEL BĂLAN, OVIDIU-MAXIM OARGĂ, ADRIAN COSMIN BOLOG, GABRIEL BALTEȘ, După 25 de ani: grupul Cugir-Band în lumina noilor cercetări
Twenty five years later: The Cugir-Band group in the light of

	<i>recent research</i>	89
AUREL RUSTOIU, SANDOR BERECKI, Craftsmanship and community in the eastern Carpathian basin during the Late Iron Age (4 th -3 rd centuries BC)		
	<i>Meșteșuguri și comunitate în estul Bazinului carpatic în cea de a doua vârstă a fierului (sec. 4-3 a.Chr.)</i>	131
PÉTER FORISEK, Arrian and Colchis. <i>Some datas about the religion and culture of Colchis in the early 2nd century AD according to the Periplus by Flavius Arrianus</i>		
	<i>Arrian și Colchida. Câteva date despre religia și cultura Colchidei la începutul sec. II p.Chr. după Periplus de Flavius Arrianus</i>	161
CĂTĂLIN PAVEL, Mithras in Apulum – an iconographic case study		
	<i>Mithras în Apulum – un studiu de caz iconografic</i>	171
GEORGE VALENTIN BOUNEGRU, BOGDAN PÂCLIȘAN, Două altare romane de la Apulum recent descoperite.....		
	<i>Two roman altars from Apulum recently discovered</i>	185
ISTVAN FABIAN, Prevenirea și controlul epidemiilor în armata romană		
	<i>Prevention and control of epidemics in the Roman army</i>	193
CĂLIN COSMA, Două morminte cu cai descoperite în cimitirul din secolele VII-VIII de la Șpălnaca/Șugud (jud. Alba)		
	<i>Deux tombes des chevaux découvertes dans le cimetière du 7me-8me siècles de Șpălnaca/Șugud (dep. Alba)</i>	199

RESTAURARE – CONSERVARE – INVESTIGAȚII

RESTORATION – CONSERVATION – INVESTIGATIONS

DAN ANGHEL, Suporturi pentru arderea ceramicii descoperite la Apulum		
	<i>Supports for firing ceramics discovered at Apulum</i>	227
SORIN ȘERBAN, Restaurarea unui vas glazurat de tip <i>kantharos</i> din colecția Muzeului Național al Unirii din Alba Iulia		
	<i>The restoration of a glazed kantharos from the collection of the National Museum of Union Alba Iulia</i>	241

RECENZII ȘI NOTE DE LECTURĂ

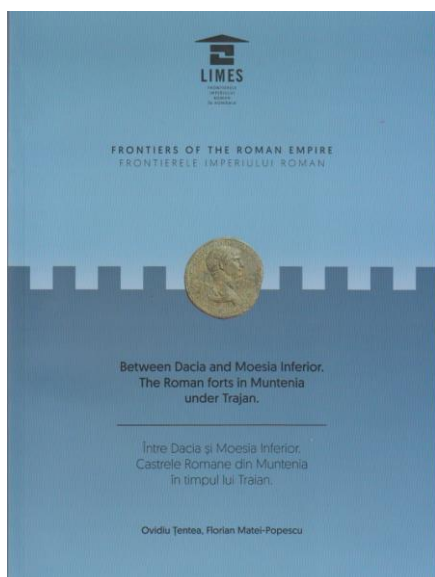
REVIEWS AND READER'S NOTES

HORIA CIUGUDEAN, Alin Frînculeasa, Angela Simalcsik, Bianca Preda, Daniel Garvăn, <i>Smeeni – Movila mare: monografia unui sit arheologic regăsit</i> , Bibliotheca Mousaios 13, Ed. Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2017, 517 pag., 136 planșe.....	249
GEORGE VALENTIN BOUNEGRU, Doina Benea, <i>Castrul roman de la Tibiscum</i> , Ed. ArtPres, Timișoara, 2018, 279 p., 65 figuri alb-negru, 8 planșe color.....	253
RADU OTA, Ovidiu Țentea, Florian Matei-Popescu, <i>Between Dacia and Moesia Inferior. The Roman forts in Muntenia under Trajan. Între Dacia și Moesia Inferior. Castele Romane din Muntenia în timpul lui Traian</i> , Ed. Mega, Bucharest, 2016, 70 p., 3 hărți, 26 figuri și fotografii color și alb-negru.....	255
RADU OTA, Ovidiu Țentea, Britta Burkhardt, <i>Baths on the Frontiers of Roman Dacia. Băile de pe frontierele Daciei romane</i> , Ed. Mega, Bucharest, 2017, 72 p., o hartă, 47 figuri și imagini alb-negru și color.....	259
RADU OTA, Dan Gheorghe Teodor, <i>Contribuții arheologice la problema etnogenezei românești</i> , Iași, Casa Editorială Demiurg, 2018, 149 pagini și 37 figuri alb-negru.....	262
RADU OTA, Dan Băcuet-Crișan, <i>Porta Mesesina în preajma anului 1000. Cercetări, situri, artefacte</i> , (ed. a 2-a) Cluj-Napoca, Ed. Mega, 2015, 100 pagini, ilustrații și 53 figuri alb-negru.	268

NECROLOGURI

OBITUARIES

RADU OTA, GEORGE VALENTIN BOUNEGRU, <i>In memoriam Doina Benea</i>	272
CĂLIN COSMA, <i>In memoriam Nicolae Gudea</i>	274
Lista autorilor.....	277

Ovidiu Țentea, Florian Matei-Popescu, *Between Dacia and Moesia Inferior. The Roman forts in Muntenia under Trajan. Între Dacia și Moesia Inferior. Castele Romane din Muntenia în timpul lui Traian*, Ed. Mega, Bucharest, 2016, 70 p., 3 hărți, 26 figuri și fotografii color și alb-negru.

Radu OTA
Muzeul Național al Unirii Alba Iulia

În cadrul programului național „LIMES” Frontierele Imperiului Roman în România, desfășurat sub egida Ministerului Culturii și Identității Naționale a văzut lumina tiparului o nouă lucrare care tratează un aspect important

al studierii frontierelor de la Dunărea de Jos, și anume, despre castele romane din Muntenia de nord-vest.

Autorii, buni cunoscători ai vieții militare romane, au ales să realizeze un studiu de sinteză foarte util cercetătorilor, dar și publicului iubitor de istorie antică, deoarece limbajul folosit este accesibil și atrăgător. Cartea este redactată bilingv, în română și engleză, alegerea unei limbi de circulație internațională facilitând cunoașterea subiectului de către publicul de peste hotare.

Lucrarea este structurată în cinci capitole, plus concluzii și referințe bibliografice. Hărțile sunt clare, de bună calitate științifică, iar imaginile ilustrează informații despre starea acestor monumente, săpăturile arheologice și peisajul în care sunt integrate acestea. Un minus al acestei cărți este oferit de lipsa numerotării capitolelor și imaginilor din text. Probabil că autorii au ales această modalitate de prezentare în ideea adresării către un public cât mai numeros, care să conștientizeze valoarea documentară a fortificațiilor romane și a patrimoniului mobil descoperit în interiorul acestora.

Primul capitol, *Historical background/ Cadrul istoric*, ne arată condițiile istorice ale apariției și dezvoltării acestor caste. Împăratul Hadrian, succesorul cuceritorului Daciei, a trebuit să facă față războiului cu iazygii din 116/117 -118, reușind până la urmă să pacifice zona în 118, prin intervenția generalului Q. Marcus Turbo. Cu roxolani a rezolvat problema pe cale diplomatică, prin acordarea de stipendii, înainte de confruntarea cu iazygii¹.

¹ Husar 2002, p. 372-375.

Dacia va intra într-o reorganizare administrativă și militară, împărțindu-se în Dacia Superior, Dacia Inferior și Dacia Porolissensis. Alte probleme cu seminițiile barbare au fost în timpul lui Antoninus Pius, când provincia Dacia, pe granița estică și sud-estică, și Moesia Inferior ar fi fost atacate în anii 143-144 de dacii liberi probabil împreună cu sarmații roxolani². Împăratul l-a trimis să rezolve situația pe T. Flavius Priscus Gallonius Fronto Q. Marcius Turbo, *praefectus* al Daciei Inferior, acesta din urmă deținând sub comanda sa, alături de trupe auxiliare, și vexilații de legiuni³. Alte atacuri de o amploare ridicată ale dacilor liberi, sunt abătute conform Doinei Benea tot dinspre granița de est a Daciei, între anii 155-157/158, datorită unor numeroase depozite monetare dezgropate din această zonă a provinciei, dar și din cea învecinată a Moldovei. Acestea au fost respinse de Marcus Statius Priscus, *legatus* al Daciei Superior. Regretata savantă a admis posibilitatea unor atacuri venite și dinspre granițele de nord și vest, datorită unor diplome militare din Dacia Porolissensis și Dacia Superior⁴. Mihai Macrea este de părere că luptele au fost purtate cu dacii liberi la granița estică⁵. A. Husar este de părere că aceste confruntări s-au purtat și la granița vestică, împotriva iazigilor, nu doar a dacilor liberi⁶. Construirea liniei defensive *limes Transalutanus* în timpul dinastiei Severilor este acceptată ca o măsură de siguranță adoptată pentru granița estică.

Al doilea capitol, *Roman strategy along the Lower Danube during the reigns of Trajan and Hadrian/ Strategia romană la Dunărea de Jos în timpul împăraților Traian și Hadrian*, relatează despre rolul provinciei Dacia în strategia defensivă de la Dunărea de Jos și despre modul în care romanii gândeau sistemul defensiv. Autorii sunt de părere că aprovizionarea era principala problemă a armatei romane, deoarece transportul terestru era prea costisitor. Astfel, s-a găsit soluția ca trupele să fie dispersate în teritoriul cucerit pentru a avea acces la resursele de hrană prezente în apropiere.

Capitolul trei, *Forts and Units/ Caste și trupe*, prezintă castele romane din Muntenia și trupele care le-au ocupat. Este vorba despre fortificațiile de la Drajna de Sus, Mălăiești și Târgșoru Vechi (jud. Prahova), Pietroasele (jud. Buzău), Rucăr și Voinești (jud. Argeș), care au fost construite în timpul războaielor dacice ale lui Traian și abandonate la începutul domniei succesorului său, împăratul Hadrian.

Primul castru, cel de la Drajna de Sus, a fost ocupat, conform materialului tegular descoperit, de vexilațiile legiunilor a V-a Macedonica, I Italica și XI Claudia pia fidelis, dar și de cohorta I Flavia Commagenorum. Celui

² Benea 2010, p. 157.

³ Petolescu 2000, p. 166-167, 304, 323.

⁴ Husar 2002, p. 381-382; Benea 2010, p. 162-165.

⁵ Macrea 1969, p. 55-56.

⁶ Husar 2002, p. 381.

de la Mălăiești nu i se cunoaște trupa care a staționat aici. În cel de la Târgșoru Vechi au campat o vexilație a legiunii XI Claudia și cohorta I Flavia Commagenorum. Forturile de la Rucăr și Voinești sunt *castella*. În primul a staționat cohorta II Flavia Bessorum, iar în al doilea, cohorta I Flavia Commagenorum și o vexilație a legiunii XI Claudia. Doar castrul de la Pietroasele a fost reocupat în timpul lui Caracalla de o vexilație a legiunii XI Claudia Ant(onianiana).

Capitolele patru și cinci, *The Role of the Forts/ Rolul castrelor*, respectiv *Entry and Control Corridor/ Culoar de pătrundere și supraveghere*, pot fi analizate împreună, deoarece aduc în discuție rolul acestor castre în contextul strategiei militare de la Dunărea de Jos din timpul războaielor dacice și după încetarea acestora, când se organizează provincia Dacia.

Castrele de la Drajna de Sus, Târgșoru Vechi și Mălăiești sunt înșiruite pe Valea Teleajenului, cel de la Voinești, pe Valea Târgului, în apropiere de cel de la Rucăr, iar cel de la Pietroasele se află în imediata vecinătate a Văii Buzăului. Cert este că toate pot fi puse în legătură cu pătrunderea prin pasurile de la curbura Carpaților, în Transilvania, cunoscută pentru însemnatele zăcăminte salifere.

Se pare că Oltul nu ar fi fost o arteră importantă de comunicație, mai ales datorită faptului că pasul Cozia ar fi fost prea dificil de traversat. Se aduce în discuție și importanța limesului Transalutan, arteră păzită de un număr însemnat de castre, care făcea legătura între Oescus și pasurile Bran-Rucăr din sud-estul Transilvaniei. Cu privire la un episod al războaielor dacice, atacul din iarna anilor 101/102 pe frontul Moesiei Inferior, autorii sunt de părere că s-ar fi datorat mai degrabă roxolanilor, nu regelui Decebal.

Lucrarea se încheie cu *Concluzii* consistente în care autorii își expun punctul de vedere cu privire la rolul acestor castre în sistemul strategic al limesului de la Dunărea de Jos. În opinia acestora, toate aceste forturi au fost construite pentru controlul asupra resurselor salifere din zona deluroasă aflată la sud de Carpații Meridionali, dar mai ales a rutei de pătrundere în Transilvania, unde se află cele mai bogate zăcăminte de sare din Balcani. Fiind amplasate foarte aproape de zona Bugeacului, unde locuiau roxolanii, rolul lor era cu atât mai mare, cunoscându-se faptul că popoarele nomade, prin tipul lor de economie pastorală, aveau nevoie de sare.

Până nu demult s-a considerat că estul Olteniei, sudul Moldovei și Muntenia fuseseră integrate în Moesia Inferior, în timpul campaniilor de cucerire a regatului dac al lui Decebal⁷. Autorii resping această teorie, argumentând că guvernatorul avea autoritate doar asupra zonelor controlate de armată, o

⁷ Petolescu 2000, p. 160; Husar 2002, p. 374.

provincie fiind constituită doar atunci când pe teritoriul respectiv ar fi început să funcționeze structurile administrației civile.

Prin acest demers istoriografic, autorii au reușit să realizeze o scurtă sinteză adresată publicului larg și specialiștilor, prin care oferă informații despre câteva castre construite în nord-vestul Munteniei, cu scopul controlării unor drumuri strategice care duceau spre resursele salifere din Transilvania și Subcarpații de Curbură. Aceste castre au funcționat o scurtă perioadă de timp, cuprinsă între războaiele dacice ale lui Traian și începutul domniei lui Hadrian.

Bibliografie:

- Benea 2010 - D. Benea, „Despre războaiele cu dacii din timpul lui Antoninus Pius (anii 144/147, 155-157)”, (ed. V. Rusu-Bolindeț, T. Sălăgean, R. Varga) *Studia Archaeologica et Historica in honorem Magistri Dorin Alicu*, Cluj-Napoca, 2010, p. 154-180.
- Husar 2002 - A. Husar, *Din istoria Daciei romane. Structuri de civiliație*, Cluj-Napoca, 2002.
- Macrea 1969 - M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, București, 1969.
- Petolescu 2000 - C. C. Petolescu, *Dacia și Imperiul Roman. De la Burebista până la sfârșitul Antichității*, București, 2000.